

EUSKARA BATUAREN AZENTUAZ

Iñaki Gaminde

0. SARRERA

1984. urtean euskararen azentueraren gaineko azterketek itzelezko bul-tzada hartu zuten; orduan ere, euskara batuak azentua eduki zezakeela hasi ginen entzuten. Ilunpeko argi izpi hari ia bakardade osoan eutsi behar izan dio Txillardegik urte luzeetan barrena. Ordutik hona beste ikertzaile batzuk ager-tu dira plaza honetara eta euskal azentuaren arazoa argitzen hasi da; euskara, honetan ere, hizkuntza arrunta dela erakutsi da.

Batzuen artean (+2, -1) ospetsu bilakatu da eta xehetasunak xehetasun onarpen osoa bildu duela esan dezakegu. Jakina, onarpen hori ez da gertatu autoritatea daukatenen artean eta arlo honetan zain segitzen dugu.

Zabala da Txillardegiren lana, arlo askotan jardun du, bikain jardun ere; (+2, -1) hori nahikoa litzateke beste baten lana justifikatzeko. Baina bere meri-turik handiena beharbada ez da emaitza zientifiko batera mugatzen; askoz harago doa, egiteko era zintzo eta konprometitu bat defendatu eta ikasleak inguruan biltzen jakin du. Bera gidaria, akuilaria eta adore emalea izan da guretariko askorentzat. Zer edo zer nabarmentzekotan, merezimendu guztie-tan, horixe nabarmenduko nuke, hots, irakasle onaren apaltasuna, ingurukoak erakartzeko eta zaletzeko gaitasuna. Badakit ezin objektiboa izan naitekeena asko baita ikasi diodana, UEUren saioetan irakasle nuenean, AHO taldean lankide eta beti ere adiskide dudanean.

Bere omenez idazteko ohorea egikeran zer aukeratu? Bada, ezinbestez euskara batuaren azentua izan behar da, nire honen gaia, atzera begira barik, etorkizuna gogotan.

1. HELBURUA

Lan honen helburua gaur egun ikasleen artean egiten den “euskara batua-ren” azentuera ikertzea da. Batetik, egiten diren ereduak eta euron arauak ikusi-siko ditugu, eta, bestetik, lan honen bidez, arau edo iradokizun ofizialik ez dagoen artean, berezko ibilbideak norantz adierazten duen irudikatu gurako genuke

2. METODOLOGIA

Gure lana egin ahal izateko test batzuk prestatu genituen Bilboko Magisteritza Eskolako lehen mailako ikasleei egiteko. Idatziz agertzen diren hitzak eta sintagmen azentua jartzeko eskatu zitzaizen ikasleei; erantzunetan euren ustez normalean egiten duten azentuera adierazi behar izan dute. Ikasleak denetara 86 izan dira, 37 euskaldun berriak, 27 euskaldun zahar bizkaitarrak eta 22 euskaldun zahar gipuzkoarrak; euren adinaren batez-bestekoa 19 urtekoa izan da. Behin testen emaitzak kodifikatu ostean, hemen aurkezten ditugun datuak eta ondorioak atera ahal izan ditugu.

3. DATUAK

Aztertu ditugun datuetan, aukeraketa baten ondorioz, lantxo honetarako izenki mugagabe, partizipio bakartu, izenki mugatu eta aditz jokatuaren azentuerak aukeratu ditugu.

3.1. Izenki mugagabeak

Izenki mugagabeen azentuera aztertzeako datuak erroen silaba kopuruen arabera aurkeztuko ditugu; halandaze, silaba bikoak, hirukoak eta lauokoak emango ditugu.

3.1.1. *Silaba bikoak*

Silaba biko erroen azentueran badirudi, zenbait kasutan, erroaren azken silabaren tasuna, hots, irekia edo itxia den, kontutan hartzen dela azentua txer-

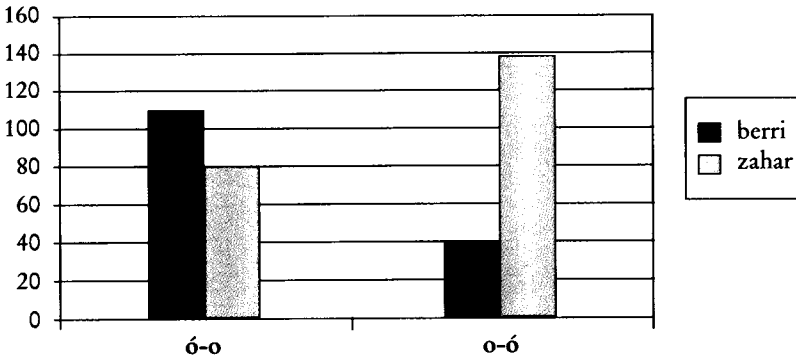
tatzeko; hori dela eta, bokalez amaituak eta kontsonantez amaituak bereiz ikusiko ditugu.

3.1.1.1. Silaba bikoak bokalez amaituak

Bokalez amaituko silaba biko izenkien mugagabeetan, azentua txertatzeko aukera bi dauzkagu (ó-o/o-ó). Ondoko taulan jaso ditugun emaitzak ikus daitezke:

	ó-o		o-ó	
Berriak	111	%73	41	%27
Zaharrak	72	%36,9	123	%63,1
Gip	44	%50	44	%50
Biz	29	%26,9	79	%73,1
Orotara	183	%52,7	164	%47,3

Taulan ikusten den moduan, euskaldun berri eta zaharren artean desberdintasun nabarmena topatzen dugu; euskaldun berrien artean (ó-o) eredia askoz ere gehiagotan nahiago izan da euskaldun zaharren artean baino. Azken hauen artean, bizkaitarrek (o-ó) eredia nahiago izan dute; gipuzkoarrek, ostera, ez daukate joera nabarmenik. Ondoko grafikan emaitzak erka daitezke:

3.1.1.2. Silaba bikoak kontsonantez amaituak

Aurrekoan legez, azentua txertatzeko aukera bi dauden arren, euskaldun berrien eta zaharren artean ez dugu desberdintasun handirik topatu, aukera nagusia (o-ó) da:

IÑAKI GAMINDE

	ó-ó		o-ó	
Berriak	37	%16,3	191	%83,7
Zaharrak	32	%10,9	262	%89,1
Gip	18	%13,6	114	%86,4
Biz	14	%8,6	148	%91,4
Orotara	69	%13,2	453	%86,8

3.1.2. Hiru silabakoak

Aukera guztien artean garrantzitsuena (o-ó-o) da, talde guztien artean desberdintasun nabarmenik ez da sumatzen:

	ó-o-o		o-ó-o		o-o-ó	
Berriak	0	%0	262	%98,5	4	%1,5
Zaharrak	1	%0,3	339	%98,8	3	%0,9
Gip	0	%0	153	%99,4	1	%0,6
Biz	1	%0,5	186	%98,4	2	%1,1,
Orotara	1	%0,2	601	%98,7	7	%1,1

3.1.3. Lau silabakoak

	ó-ó-o-o		o-o-ó-o		o-o-o-ó	
Berriak	105	%92,1	7	%6,1	2	%1,8
Zaharrak	121	%82,3	22	%15	4	%2,7
Gip	57	%86,4	7	%10,6	2	%3
Biz	64	%79	15	%18,5	2	%2,5
Orotara	226	%86,6	29	%11,1	6	%2,3

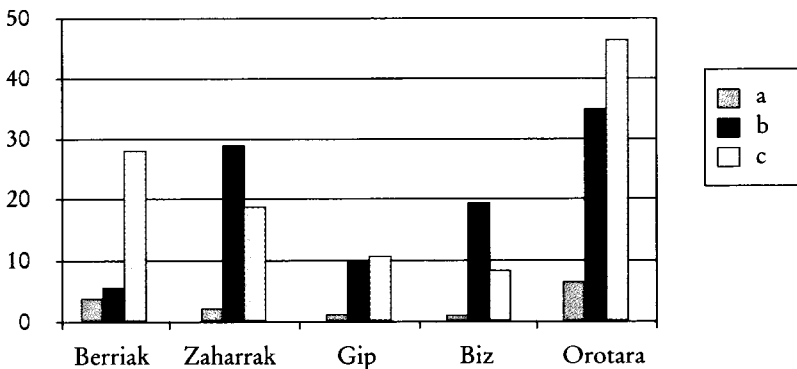
Izenki mugagabeetan agertzen zaizkigun datuen interpretaziorako hiru arau nagusi eman ditzakegu:

- (a) Azken silaba estrametrikala: <>
Arau orokorra: [2]
- (b) Arau orokorra: [2]
- (c) Arau orokorra: [2]
Silaba bikoak:
bokalez amaituak [1]
kontsonantez amaituak [2]

Ikusten denez, arazo nagusia silaba bikoetan daukagu honelakoetan hiru aukera agertzen zaizkigu. Ondoko taulan aukera bakoitzaren hedadura ikus daiteke:

	a	b	c
Berriak	4	6	28
Zaharrak	2	29	18
Gip	1	10	11
Biz	1	19	7
Orotara	6	35	46

Emaitzak euskaldun moten arabera nahikoa desberdinak dira ondoko grafikoan ikusten den legez:

3.2. Partizipio bakartuak

Ataltxo honetan bi eta hiru silabako partizipio bakartuen azentuera azter-

tuko dugu. Izenkiekin egin dugun legez, silaba biko partizipioetan bokalez eta kontsonantez amaitukoak bereiz aztertuko ditugu.

3.2.1. *Silaba biko partizipioak bokalez amaituak:*

	o-o		o-o	
Berriak	364	%96,3	14	%3,7
Zabarrak	327	%71,4	131	%28,6
Gip	152	%83,5	30	%16,5
Biz	175	%63,4	101	%36,6
Orotara	691	%82,7	145	%17,3

3.2.2. *Silaba biko partizipioak kontsonantez amaituak:*

	o-o		o-o	
Berriak	16	%19,8	65	%80,2
Zabarrak	40	%40,8	58	%59,2
Gip	17	%43,6	22	%56,4
Biz	23	%39	36	%61
Orotara	56	%31,3	123	%68,7

3.2.3. *Hiru silabako partizipioak:*

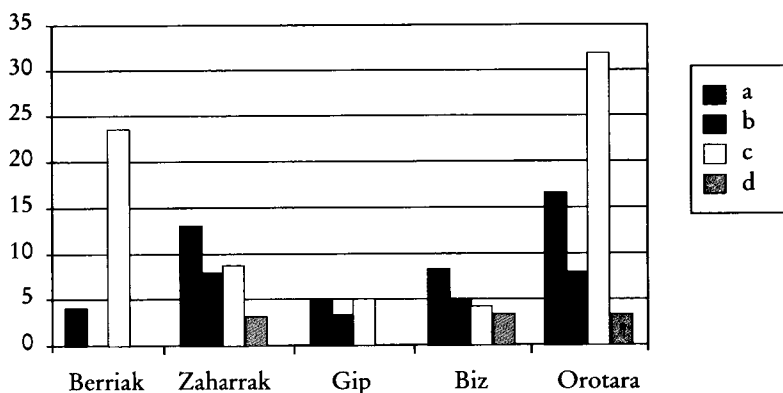
	o-o-o		o-o-o	
Berriak	621	%100	0	0
Zabarrak	697	%91,8	62	%8,2
Gip	299	%100	0	0
Biz	398	%86,5	62	%13,5
Orotara	697	%91,8	62	%8,2

Partizipio bakartuen arauei begiratzeko badiugu, desberdintasunik nabarmentzen ez diren artean topatzen ditugu. Orohar, izenki mugagabeetan ikusi ditugun joera berberak aurkitzen ditugu:

- (a) Azken silaba estrametrikala: <>
Arau orokorra: [2]
- (b) Arau orokorra: [2]
- (c) Arau orokorra: [2]
Silaba bikoak:
bokalez amaituak [1]
kontsonantez amaituak [2]
- (d) Arau orokorra: [1]

Arau hau Bizkaiko hiru informantek daukate (informanteak Gernika, Muxika eta Bermeokoak dira) hauen kasuan jatorrizko azentuaren arau berberak aplikatu dituztela esan dezakegu.

	a	b	c	d
Berriak	4	0	23	0
Zaharrak	13	8	9	3
Gip	5	3	5	0
Biz	8	5	4	3
Orotara	17	8	32	3

3.3. Izenki mugatuak

Izenki mugatuaren azentuerak aztertzeko datuak silaba kopuruaren arabera aurkeztuko ditugu; bi, hiru, lau, bost eta sei silabako sarrerak kontutan hartuta.

3.3.1. Silaba bikoak

Silaba bikoak aztertzeko bereizketa txiki bat egin beharrean gaude; bate-tik, silaba biko *a* itsatsidunak ikusiko ditugu, eta bestetik, silaba bakarreko errodunak direnak.

3.3.1.1. Silaba biko "a" organikodunak:

	ó-o		o-ó	
Berriak	177	%98,3	3	%16,4
Zaharrak	226	%94,2	14	%5,8
Gip	101	%96,2	4	%3,8
Biz	125	%92,6	10	%7,4
Orotara	403	%96	17	%4

3.3.1.2. Silaba bakarreko erroak:

	ó-o		o-ó	
Berriak	178	%98,9	2	%1,1
Zaharrak	226	%94,2	14	%5,8
Gip	105	%100	0	0
Biz	121	%89,6	14	%10,4
Orotara	404	%96,2	16	%3,8

3.3.2. Hiru silabakoak:

	o-o-o		o-o-o	
Berriak	360	%100	0	0
Zaharrak	475	%99	5	%1
Gip	210	%100	0	0
Biz	265	%98,1	5	%1,9
Orotara	835	%99,4	5	%0,6

3.3.3. Lau silabakoak:

	o-o-o-o		o-o-o-o		o-o-o-o		o-o-o-o	
Berriak	0	0	165	%91,7	15	%8,3	0	0
Zaharrak	2	%1,5	107	%82,3	20	%15,4	1	%0,8
Gip	0	0	96	%91,4	9	%8,6	0	0
Biz	2	%8	11	%44	11	%44	1	%4
Orotara	2	%0,7	272	%87,7	35	%11,3	1	%0,3

3.3.4. Bost silabakoak:

	o-o-o-o-o		o-o-o-o-o		o-o-o-o-o		o-o-o-o-o	
Berriak	0	0	117	%65	54	%30	9	%5
Zaharrak	1	%0,4	155	%64,6	73	%30,4	11	%4,6
Gip	0	0	76	%72,4	25	%23,8	4	%3,8
Biz	1	%0,7	79	%58,5	48	%35,6	7	%5,2
Orotara	1	%0,2	272	%64,8	127	%30,2	20	%4,8

3.3.5. *Sei silabakoak:*

	ó-ó-ó-ó-ó		ó-ó-ó-ó-ó		ó-ó-ó-ó-ó		ó-ó-ó-ó-ó		ó-ó-ó-ó-ó	
Berriak	0	0	74	%41,1	10	%5,6	96	%53,3	0	0
Zaharrak	1	%0,4	104	%43,4	8	%3,3	119	%49,6	8	%3,3
Gip	0	0	65	%61,9	5	%4,8	31	%29,5	4	%3,8
Biz	1	%0,7	39	%28,9	3	%2,2	88	%65,2	4	%3
Orotara	1	%0,2	178	%42,4	18	%4,3	215	%51,2	8	%1,9

Aurreko tauletan eman ditugun datuen joera nagusia azaltzeko, badirudi nahikoa dela arau bi proposatzea:

(a) Azken silaba estrametrikala <>

(b) Azentua bigarren silaban edo libre dagoen silaban: [2

/txarra/ /neska/ /sagarra/ /alarguna/

(a) txa<rra> nes<ka> saga<rra> alargu<na>

(b) txá<rra> nés<ka> sagá<rra> alárgu<na>

3.4. Aditz jokatuak

Aditz jokatuaren azterketa egiteko, aditz partizipioz eta aditz oinez egiten direnak bereiz aurkeztuko ditugu.

3.4.1. *Aditz partizipioa*

Ataltxo honetan partizipioen azentuera baino ez dugu aztertuko; aukera teoriko bat baino gehiago dagoen arren, kasu gehienetan azentu nagusia partizipioak berak hartzen du. Beraz, datuen aurkezpena, orain arte bezala, partizipioaren silaba kopuruaren arabera egingo dugu, laguntzailearen azentu bigarrenkariaren arazoa hurrengo baterako utziaz.

3.4.1.1. Silaba bakarrekoa:

Aditz partizipioa silaba bakarrekoa denean aukera bi dauzkagu; bata, azentua partizipioan bertan txertatzea, eta bestea azentua laguntzailean txertatzea:

EUSKARA BATUAREN AZENTUAZ

	partizipioan		laguntzailean	
Berriak	217	%87,5	31	%12,5
Zaharrak	331	%92	29	%8
Gip	164	%97,6	4	%2,4
Biz	167	%87	25	%13
Orotara	548	%90,1	60	%9,9

3.4.1.2. Silaba bi bokalez amaituak:

	ó-o		o-ó	
Berriak	148	%59,7	100	%40,3
Zaharrak	107	%29,7	253	%70,3
Gip	55	%32,7	113	%70,3
Biz	52	%27	140	%73
Orotara	255	%41,3	363	58,7

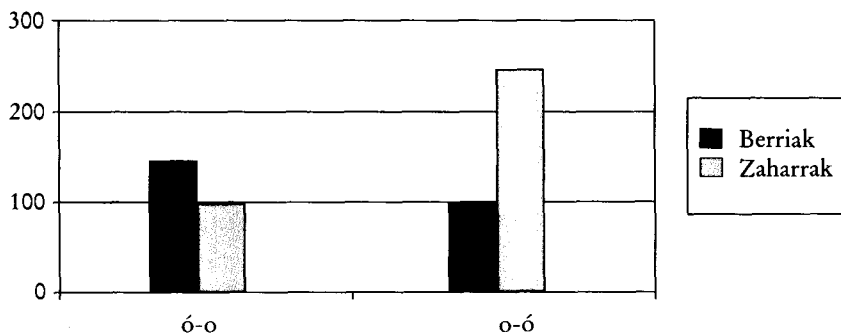
3.4.1.3. Silaba bi kontsonantez amaituak:

	ó-o		o-ó	
Berriak	8	%3,2	240	%96,8
Zaharrak	9	%2,5	351	%97,5
Gip	9	%5,4	159	%94,6
Biz	0	0	192	%100
Orotara	17	%2,8	591	%97,2

3.4.1.4. Hiru silabakoak:

	o-ó-o
Berriak	496
Zaharrak	720
Gip	336
Biz	384
Orotara	1216

Ondoko grafikan ikusten den moduan, desberdintasunik handiena bokalez amaitutako partizipioetan gertatzen da

Desberdintasun hauek azentueraren arauetan dagoen desberdintasuna adierazten dute. Batetik, hiztun gehienek joera azentua oinean txertatzea bada ere, badirudi batzuek azentua txertatzen dutela, izenki mugagabeen arauen arabera, aditz laguntzaileagaz batu baino lehen, eta besteek, oster, lehenengo eta behin partizipio eta laguntzailea batuta, azentua txertatzen dutela. Lehen taldekoen arauak honela eman ditzakegu:

/hartu/ /dut/ /eman/ /dut/

Azentua partizipioak hartzen du, bokalez amaitua bada lehen silaban, eta kontsonantez amaitua bada bigarrenean:

/hártu/ /dut/ /emán/ /dut/

Partizipioa eta laguntzailea batu aditza osatzeko:

/hártu dut/ /emán dut/

Bigarren ereduko hiztunek, berriz, honako prozedura hau darabilte:

/hartu/ /dut/ /eman/ /dut/

Partizipioa eta laguntzailea batu aditza osatzeko:

/hartu dut/ /eman dut/

Azentua txertatu arau nagusiaren arabera [2:

/hartú dut/ /emán dut/

3.4.2. Aditz oina

Aurreko ataltxoan egin dugun legez, hemen ere aditz oinaren azentuera baino ez dugu aztertuko, berorren silaba kopuruaren arabera datuak aurkez-tuaz.

3.4.2.1. Silaba 1 kontsonantez amaituak:

	oincan		laguntzailean	
Berriak	233	%86,3	37	%13,7
Zaharrak	288	%87,5	41	%12,5
Gip	122	%94,6	7	%5,4
Biz	166	%83	34	%17
Orotara	521	%87	78	%13

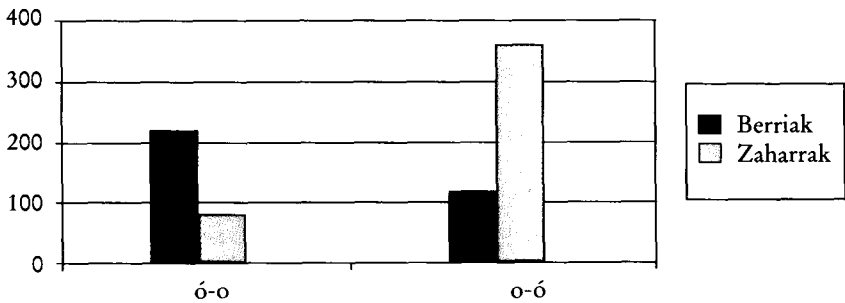
3.4.2.2. Silaba 2 bokalez amaituak:

	ó-o		o-ó		laguntzailean	
Berriak	227	%64,7	124	%35,3	0	0
Zaharrak	73	%17	353	%82,3	3	%0,7
Gip	23	%13,6	145	%85,8	1	%0,6
Biz	50	%19,2	208	%80	2	%0,8
Orotara	300	%38,5	477	%61,1	3	%0,4

3.4.2.3. Silaba 2 kontsonantez amaituak:

	ó-o		o-ó		laguntzailean	
	3	%0,7	456	%99,3	0	0
Berriak	3	%0,7	456	%99,3	0	0
Zaharrak	11	%2	549	%97,8	1	%0,2
Gip	2	%0,9	219	%99,1	0	0
Biz	9	%2,6	330	%97,1	1	%0,3
Orotara	14	%1,4	1005	%98,5	1	%0,1

Grafikan ikusten den moduan, desberdintasunik handiena bokalez amaitutako oinetan gertatzen da berriz ere; aurreko atalean azaldu dugun prozesu beraren ondorioa dela esan dezakegu.

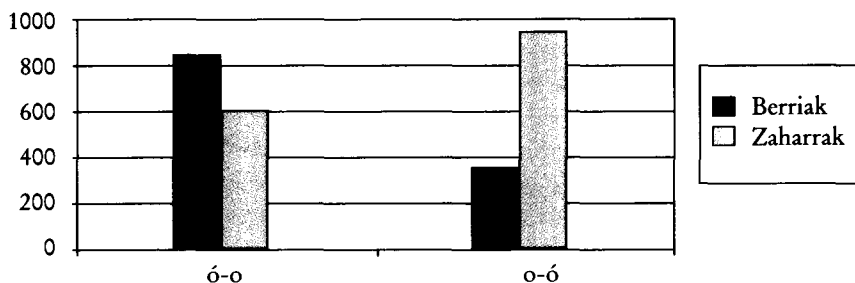
4. ONDORIOAK

Ondorioetan aipagarrienetariko bat dugu hitz markaturik ez egotea (hala ere, hitz luzeetan badirudi atzizki batzuek azentua erakarri egiten dutela: *igo-gáilua, izugárrria*, e.a.; hau hurrengo baterako azterketa izan daiteke), behin arau bat edukiz gero berori beti aplikatzen da salbuespen barik. Hiztunen artean egin ditugun moten araberako taldeetan, gipuzkoar eta bizkaitarren artean ez dago desberdintasun handirik; haatik, euskaldun berri, euskaldun zahar banaketaren arabera arau batzuen arteko desberdintasun nabarmena agertu zaigu. Funtsean gazteleraren azentueraren araua da (Harris 1991) nagusitzen dena silaba bikoetan, dela izenki mugagabeetan, dela aditz partizipioe-

tan. Partizipioen arau horiek eragina daukate aditz jokatueta (beharbada euskara idatziaren menpekotasunak eraginda) eredu nagusi bi sortzen direla.

Silaba bikoetan gertatzen den desberdintasun nabarmen hori kuantifikatuz gero, ondoko taula eta grafika osa ditzakegu:

	ó-o		o-ó	
Berriak	866	%71,57	344	%28,43
Zaharrak	619	%40,27	918	%59,73

Ikusten izan dugun moduan, desberdintasun kuantitatibo horiek islatu baino ez dituzte egiten sakonean dauden desberdintasun kualitatiboak. Ahoz egiten den eta familiaren bidez transmititzen den euskara batuaren ereduak ikertzea gauza garrantzitsua bada ere, hori gainako garrantzitsua izango litza-teke honi buruzko erabakiren bat edo beste hartzea Txillardegik (1984, 1986, 1987 eta 1992) hainbestetan aldarrikatu duen moduan; bestela, euskararen irakaskuntzan, komunikabideetan, ahots teknologietan eta abarretan, orain arte legez, noraezean eta erdararen menean segitzeko arriskuan egongo gara.

AIPAMENAK

HARRIS, James W. (1991), *La estructura silábica y el acento en español*. Visor. Madril.

TXILLARDEGI (1984), *Euskal azentuaz*. Elkar, Donostia.

— (1986), “Proposamen bat azentuari buruz”. *Euskera* XXXI-2, 341-348.

IÑAKI GAMINDE

- (1987), “Azentuari buruzko proposamen bat”. *Ele* 2, 1987, 5-20.
- (1992), “Ahoskera baturantz” *Ele* 10, 1992, 47-71.